

11. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV : за станом на 18.10.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

12. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ Міністерства освіти України від 01.10.2010 р. № 912 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/.

УДК 342

ОСТАПЕНКО Ю.О.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ

У статті приділена увага окремим проблемам правового регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб. Сформовано низку пропозицій щодо їх вирішення.

Ключові слова: *правове регулювання, праця, самозайняті особи, трудові відносини.*

В статье уделено внимание отдельным проблемам правового регулирования трудовой деятельности самозанятых лиц. Сформирован ряд предложений по их решению.

Ключевые слова: *правовое регулирование, труд, самозанятые лица, трудовые отношения.*

The paper paid attention to individual problems of legal regulation of work of self-employed persons and proposals for their solution. Formed a number of positions, to address them.

Key words: *regulation, labor, she employed person labor relations.*

Вступ. Проголошення незалежності України, курс на побудову демократичної, правової та соціальної держави, утвердження принципу верховенства права, захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, соціально-економічні зрушення, перебудова економіки на ринкових засадах, орієнтація на міжнародні стандарти і європейські цінності та багато інших факторів мають значний вплив на розвиток усіх сфер суспільного життя нашої держави, починаючи з кінця ХХ століття. Не є винятком у здійсненні відповідних процесів і галузь зайнятості населення, де зміни мають революційний характер та яскраво виражені, зокрема, у появі нових видів та форм зайнятості працівників.

Проблематика нормативно-правового регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб, вивчення та аналіз різноманітних проблем, які виникають у нормативній регламентації праці відповідної категорії працівників, визначення шляхів їх подолання та оптимізації тощо завжди привертала значну увагу вчених-правників та практикуючих юристів. У різні часи тією чи іншою мірою досліджувана тематика вивчалася такими вітчизняними та зарубіжними науковцями-правниками, як Н.Б. Болотіна, О.В. Бігняк, В.С. Венедиктов, Г.М. Жарков, Д.О. Жоравович, М.І. Іншин, Р.Л. Капченко, В. Коваленко, В.В. Лазор, С.В. Лозовой, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, В.І. Прокопенко, С.М. Прилипко, Т.Д. Ромашенко, Н.О. Саніахметова, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, Р.І. Шабанов, І.М. Якушева, О.М. Ярошенко та багато інших.

Постановка завдання. Сьогодні в Україні питанням різноманітних проблем правового регулювання трудової діяльності працівників та шляхів їх оптимізації і подолання присвячено багато уваги у спеціальній науковій та публіцистичній літературі. Проте більшість відповідних праць присвячені висвітленню лише окремих аспектів досліджуваної тематики або поверховій, фрагментарній характеристиці наявних прогалин нормативної регламентації. Водночас комплекс-

сні та фундаментальні наукові роботи, які би повно, глибоко та всебічно висвітлювали проблематику нормативно-правового регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб, сьогодні в Україні відсутні, що обґрунтовує нагальну необхідність у вивченні та дослідженні порушених питань. З огляду на викладене, а також на архаїчність чинного вітчизняного трудового законодавства і необхідність переосмислення усталених категорій і понять у сфері реалізації права на працю виникає потреба у здійсненні ґрунтовного науково-теоретичного та практичного вивчення тих проблем, які виникають у правовому регулюванні трудових відносин самозайнятих осіб, для удосконалення чинної нормативно-правової бази та забезпечення дієвого захисту прав і законних інтересів відповідних працівників на достатньому рівні.

Результати дослідження. Розглядаючи проблеми правового регулювання трудової діяльності самозайнятих осіб в Україні, насамперед варто з'ясувати сутність категорії «проблема». У загальнотеоретичному значенні поняття «проблема» можна визначити як наявність певного невирішеного питання, яке потребує дослідження та вивчення. Академічний тлумачний словник української мови розкриває поняття «проблема» як складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення; питання, що має найважливіше життєве значення і потребує якнайшвидшого розв'язання [1, с. 121]. У спеціальній юридичній літературі категорія «проблема» визначається як складне теоретичне або практичне завдання, способи вирішення якого невідомі або відомі не повністю як результат глибокого вивчення [2]. З викладеного випливає, що загалом істотних труднощів у розумінні досліджуваного поняття не виникає і воно є досить вживаним як у науковій, так і в практичній сфері. Таким чином, на нашу думку, в аспекті цього доктринального дослідження поняття «проблема правового регулювання самозайнятості працівників в Україні» можна визначити як відсутність натеper нормативно-правової врегульованості чинним вітчизняним трудовим законодавством трудової діяльності самозайнятих осіб в Україні, що зумовлює необхідність здійснення комплексного, глибокого і повного вивчення відповідних суспільних відносин з метою розроблення належних правових норм, які мають бути спрямовані на їх ефективну правову регламентацію для вирішення практичних питань можливості реалізації самозайнятими особами свого конституційного права на працю.

Характеризуючи проблематику нормативно-правової регламентації праці самозайнятих осіб в Україні, насамперед варто акцентувати увагу на тому, що сьогодні чинне трудове законодавство України можна визначити як досить архаїчне, а чинний Кодекс законів про працю України – як рудимент історії, оскільки більшість правових норм, які регулюють трудові правовідносини, було розроблено і прийнято в період СРСР, коли сфера приватно-правових відносин була надзвичайно обмежена, а самостійна зайнятість заборонялася і переслідувалася з боку держави. Нормативно-правові акти, які розроблялися і запроваджувалися після проголошення незалежності України, хоча і є більш прогресивними, ніж радянські, однак, і вони не відповідають вимогам сучасності та не регулюють питання праці самозайнятих осіб. За таких обставин вести мову про будь-яке адекватне і належне правове регулювання відповідних суспільних відносин не доводиться.

Із розвитком демократичних перетворень в Україні, зміною соціально-економічного устрою, розквітом ринкової економіки і підприємництва та інших факторів рівень самозайнятості у загальній питомій вазі зайнятості населення різко збільшився. І все ж такий стан речей не отримав з боку держави гідної реакції шляхом врегулювання вже наявних суспільних відносин за допомогою правових приписів.

У чинному трудовому законодавстві України не міститься єдиного визначення поняття «самозайнята особа», а також у доктрині немає чіткого розуміння наведеного терміна у співвідношенні з категорією підприємництва, що є суттєвим недоліком у правовому регулюванні. Аналіз чинних нормативно-правових актів свідчить, що лише Податковий кодекс України закріплює схожий термін [3]. Дефініція закріплює те, що самозайнятими особами є винятково приватні підприємці та особи, які провадять незалежну професійну діяльність. Однак такий підхід є виправданим лише для потреб податкового права та законодавства і не задовольняє вимоги трудового права. Крім того, в п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України закріплено, що визначення дефініцій здійснено лише для цілей податкового закону України [3].

У доктрині наявні різні підходи до розуміння категорії самозайнятої особи. Наприклад, Г.І. Купалова вважає, що до категорії самостійно зайнятих осіб належать ті, що працюють не за наймом, а саме – роботодавці (власники, що працюють), зайняті індивідуальною (самостійною) трудовою діяльністю, члени сім'ї, що безкоштовно працюють [4, с. 4]. Із запропонованої автором дефініції випливає, що ключовою, визначальною рисою самозайнятої особи є реалізація

права на працю без вступу у відносини «влади і підпорядкування» з роботодавцем, тобто без укладення трудового договору. Крім того, науковець для характеристики відповідного поняття застосовує перелік тих суб'єктів, які належать до відповідної групи працівників. Однак, на наше переконання, такий підхід не повною мірою розкриває сутність досліджуваної категорії та потребує уточнення.

Схоже визначення було запропоновано і О.С. Кільницькою, яка вважає, що самозайняті особи – це особи, що працюють не за наймом, тобто люди, які мають власну справу [5, с. 93]. Наведене визначення має загальний характер і з нього не випливає будь-яких характерних, відмінних ознак, рис тощо, які притаманні самозайнятості як окремому виду зайнятості населення. За таких обставин така дефініція, на нашу думку, більше відбиває побутове розуміння відповідної категорії працівників, але для цілей наукового-теоретичного дослідження воно не є прийнятним.

Досить поширеним у науці є підхід, відповідно до якого самозайняті особи – це ті особи, які самостійно організовують свою працю за власний кошт, мають засоби виробництва, відповідають за вироблену продукцію і самостійно реалізують її. Такої думки дотримуються, зокрема, А.І. Рофе, Б.Г. Збишко, В.В. Ішин, А.А. Нікіфорова, Е.М. Лібанова та інші [6, с. 94; 7, с. 72; 8, с. 99]. Запропонована авторами дефініція надає визначення відповідної категорії через характеристику основних ознак самозайнятої діяльності. Такий підхід є більш виправданим, ніж у розглянутих вище поняттях, однак, на наше переконання, він потребує уточнення. Так, не можна погодитися з тим, що самозайнята діяльність організовується за власний кошт, оскільки самозайняті особи можуть залучати до проведення своєї трудової діяльності кошти та ресурси третіх осіб. Тому ми вважаємо, що доцільніше вести мову про самозайнятість як про ризикову діяльність, тобто таку, що здійснюється на власний ризик відповідної особи, що несе відповідальність за її результати, – майнову, адміністративну, кримінальну тощо. Крім того, така ознака, як самостійна реалізація самозайнятою особою своєї продукції, також не може бути визначена як загальна. Наприклад, особа може займатися певним видом діяльності, але надавати послуги (товари або роботи) іншому суб'єкту, який займається їх реалізацією кінцевим споживачам. Таким чином, наведений підхід має багато позитивних рис, але в ньому наявні і суттєві неточності, які потребують виправлення.

Отже, до самозайнятих осіб будуть віднесені особи, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, яких, на нашу думку, треба визначати як фізичних осіб, які реалізують право на працю шляхом зайняття незалежною трудовою діяльністю з реєстрацією такої діяльності у порядку, встановленому чинним законодавством України, в межах такої діяльності набувають відповідного правового статусу та не є найманими працівниками або фізичними особами-підприємцями.

Іншим проблемним питанням досліджуваної тематики є відсутність чіткого розуміння того, хто саме може мати статус самозайнятої особи. Чинне трудове законодавство не надає відповіді на це з огляду на вищеназвані чинники. У Податковому кодексі України до них пропонують відносити (крім фізичних осіб-підприємців) осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність: фізичних осіб, які зайняті в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності; лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів; осіб, зайнятих релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю [3]. Тобто законодавство не містить вичерпного переліку працівників, які можуть у межах своєї професії займатися самозайнятою діяльністю. Загалом такий підхід можна визначити як прогресивний, але варто звернути увагу на те, що наведене визначення має значення лише для цілей податкових правовідносин. Також труднощі у правозастосовчій діяльності може викликати відсутність законодавчо закріплених ознак, завдяки яким і можна віднести відповідну трудову діяльність до самозайнятої.

У доктрині трудового права до самозайнятих осіб пропонують відносити членів кооперативів; роботу фермерів та членів їхніх сімей, що беруть участь у виробництві; творчу діяльність; зайнятість підприємців; роботу у власному господарстві [9, с. 243]. І все ж повністю із запропонованим підходом погодитися не можна, оскільки, як вже зазначалося вище, діяльність приватних підприємців не належить до предмета трудового права. Крім того, незрозуміло, яким чином можна визначити як самозайнятих осіб тих, що працюють у власному господарстві, займаються творчою, науковою, літературною та іншою діяльністю. Тобто незрозумілим залишається, наприклад, те, за яким критерієм здійснюється відмежування особи, для якої відповідна діяльність є працею, від осіб, для яких вона має характер хоббі, тощо.

Проблемою у правовому регулюванні самозайнятих працівників є питання набуття статусу самозайнятої особи. З цього приводу у спеціальній юридичній літературі неодноразово зверталася увага на необхідність вирішення відповідної проблеми, проте дотепер прогалина наявна [10, с. 190]. Такий стан речей зумовлює значні труднощі у правозастосуванні, а також у практичній діяльності осіб, які займаються самостійною діяльністю. Відсутність статусу самозайнятої особи, порядку його набуття, втрати та інше має наслідком те, що особа має або набути правового положення фізичної особи-підприємця, або займатися незалежною професійною діяльністю. Однак, як зазначалося нами вище, підприємництво має абсолютно відмінну правову природу від трудової діяльності, що, своєю чергою, має наслідком різницю у завданнях, цілях, сутності і характері такої діяльності та інше. Щодо незалежної професійної діяльності варто акцентувати на тому, що особа має право провадити таку діяльність лише у разі державної реєстрації такої діяльності в порядку, встановленому чинним законодавством України [11, с. 190]. Так, у ст. 17 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» визначено, що Рада адвокатів України забезпечує ведення Єдиного реєстру адвокатів України з метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до цього Закону набули права на адвокатську діяльність в Україні, про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності. Внесення відомостей до Єдиного реєстру адвокатів України здійснюється радами адвокатів регіонів та Радою адвокатів України. До Єдиного реєстру адвокатів України вносяться такі відомості, як: 1) прізвище, ім'я та по батькові адвоката; 2) номер і дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, номер і дата прийняття рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (номер і дата прийняття рішення про включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України); 3) найменування і місцезнаходження організаційної форми адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку; 4) адреса робочого місця адвоката, номери засобів зв'язку; 5) інформація про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю; 6) інші відомості, передбачені цим Законом [12]. Аналогічні вимоги містяться і в інших нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про нотаріат» [13], Законі України «Про судову експертизу» [14] тощо. З викладеного можна дійти висновку, що здійснювати незалежну професійну діяльність можна лише тоді, коли відповідна діяльність встановлена чинним законодавством України й особа набуває відповідного статусу. За таких умов правове положення осіб, які реалізують свої права на працю без вступу у трудові відносини з роботодавцем та які не набувають статусу особи, що здійснює незалежну професійну діяльність, лежить поза межами правового регулювання чинним законодавством України. Найчастіше на практиці це вирішується таким чином, що особа або реєструється як фізична особа-підприємець, або взагалі не набуває будь-якого правового титулу. За таких обставин незрозуміло, як має діяти людина, яка, наприклад, здійснює продаж вироблених у власному господарстві продуктів, самостійно виготовлених виробів народного мистецтва тощо. Отже, підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що вирішення питання правового положення самозайнятих осіб потребує негайного вирішення.

Важливою проблемою правового регулювання діяльності самозайнятих осіб є фактична відсутність нормативно-правових актів, які б мали регулювати сферу відповідних суспільних відносин. Сьогодні нормативно-правова база з цього питання зводиться в основному до положень Конституції України. Так, ст. 23 Основного Закону передбачає, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Стаття 43 Основного Закону України закріплює, що кожен має право на працю, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Крім того, у ст. 54 Конституції України передбачено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за

винятками, встановленими законом [15]. З аналізу викладених конституційних положень випливає, що вони переважно мають загальний, декларативний характер і повинні розвиватися на законодавчому та підзаконному рівні з метою забезпечення нормативної регламентації діяльності самозайнятих осіб. Проте сьогодні необхідна нормативна база відсутня, що зумовлює необхідність у розробленні численних правових актів з урахуванням та на основі наведених конституційних приписів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна визначити такі основні причини, які зумовлюють проблеми у правовій регламентації самозайнятих осіб, як:

- 1) застарілість чинної нормативно-правової бази щодо зайнятості населення і трудової діяльності;
- 2) соціально-економічні трансформації, зумовлені появою ринкових відносин, їх розмаїттям та мінливістю;
- 3) відсутність визнання самозайнятості як напряму державної політики зайнятості;
- 4) недостатня науково-теоретична розробленість питань діяльності самозайнятих осіб;
- 5) надзвичайно велика різноманітність сфер діяльності самозайнятих осіб;
- 6) відсутність єдиного акта, який би був присвячений нормативній регламентації самозайнятих осіб.

Таким чином, сьогодні у сфері відносин, які виникають у процесі діяльності самозайнятих осіб, наявні значні прогалини в частині правового регулювання, які не сприяють стабільності відповідних суспільних відносин, принципу правової визначеності, належному захисту прав і законних інтересів самозайнятих осіб. За таких обставин необхідна реакція з боку держави для вирішення порушеної проблематики. На наше переконання, для цього варто розробити спеціальний нормативно-правовий акт, який має регламентувати відносини в галузі самозайнятості як окремого виду зайнятості населення в Україні, оскільки внесення змін до чинної нормативної бази внаслідок її архаїчності та невідповідності реаліям сучасності не сприятиме повному вирішенню відповідних проблем. Крім того, ключові засади трудової діяльності самозайнятих осіб мають бути закріплені в Трудовому кодексі України. При цьому варто врахувати практику застосування схожого законодавства у провідних зарубіжних країнах, проаналізувати ті проблеми, які мають місце у діяльності самозайнятих осіб, взяти до уваги доктринальні розробки у цій сфері тощо. За здійснення відповідної роботи ми вважаємо за доцільне звернути увагу на проблеми правового регулювання самозайнятості в Україні, на які було акцентовано увагу в цій статті, та на шляхи їх вирішення. Лише за таких обставин суспільні відносини у відповідній галузі дістануть своє юридичне закріплення, що сприятиме виведенню великої кількості самозайнятих осіб у «правове поле діяльності», реалізації громадянами свого права на працю і досягненню цілей політики зайнятості населення.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови в 11 томах. Т. 8 / За ред. В.О. Винник, В.В. Жайворонок, Л.О. Родніна, Т.К. Черторизька. – К.: «Наукова думка». – 1977. – 928 с.
2. Наука і наукове дослідження. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6945/2/in_to_sr_lecture.pdf.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15, 16, 17. – Ст. 112.
4. Купалова Г.І. Соціально-економічний аналіз самозайнятості сільського населення: методологічні та практичні аспекти // Зайнятість та ринок праці. – Вип. 17. – К.: НЦ ЗРП. – 2002. – С. 3–13.
5. Кільницька О.С. Особисте підсобне господарство населення як форма самозайнятості в сільському господарстві // Економіка АПК. – 1998. – № 11. – С. 93–95.
6. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда / А.И. Рофе, Б.Г. Збышко, В.В. Ишин. – М.: МИК. – 1997. – 160 с.
7. Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица / А.А. Никифорова. – М.: Междунар. отношения. – 1991. – 184 с.
8. Лібанова Е.М. Ринок праці / Е.М. Лібанова. – К.: Бріг. – 1996. – 132 с.
9. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України: підручник / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – К.: «ФІНН». – 2011. – 800 с.
10. Жоравович Д.О. Правові аспекти визначення статусу самозайнятої особи // Форум права. – № 3. – 2012. – С. 190–195.

11. Жоравович Д.О. Правові аспекти визначення статусу самозайнятої особи // Форум права. – № 3. – 2012. – С. 190–195.
12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
13. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
14. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
15. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

УДК 349.2

ПАНЧЕНКО М.В.

ТЕНДЕНЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті на основі норм чинного законодавства проведено аналіз тенденцій удосконалення механізму правового регулювання статусу працівників Служби безпеки України.

Ключові слова: механізм, Служба безпеки України, працівник, статус, структура, регулювання.

В статье на основе норм действующего законодательства проведен анализ тенденций совершенствования механизма правового регулирования статуса работников Службы безопасности Украины.

Ключевые слова: механизм, Служба безопасности Украины, работник, статус, структура, регулирование.

The article is based on current legislation conducted an analyze of the improving trends the mechanism of legal regulation of the status of employees of the Ukrainian Security Service.

Key words: mechanism, the Security Service of Ukraine, employee, status, structure, regulation.

Вступ. Трансформація соціально-економічних умов розвитку державності і громадянського суспільства в Україні вимагає перегляду цілей, завдань, форм і методів організації та функціонування органів безпеки, що привело цю систему органів до кризового стану, коли чинне їх нормативно-правове забезпечення перестало відповідати вимогам сучасного суспільного життя. Багато нормативних актів, які регулюють діяльність працівників СБ України, сьогодні перетворилися з ефективних регуляторів у гальма процесу. Вказана ситуація негативно впливає на ефективність цієї діяльності. Але, на наш погляд, не варто розглядати такий стан лише як негативний – це закономірний показник розвитку будь-якої системи, ніби пауза перед початком потужних процесів реформування. За цей час можна проаналізувати досягнуті результати діяльності органів безпеки, закласти підґрунтя для удосконалення їхнього правового статусу відповідно до принципів побудови правової, демократичної, соціальної держави, якою є наша країна.

© ПАНЧЕНКО М.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін (Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського)